

УДК 65.015.3: 330.131.3

А. І. Стешенко,
аспірант, Національний університет харчових технологій м. Київ

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Проаналізовано теоретичні засади та особливості прояву результативності й ефективності діяльності підприємств. Розкрито основні форми інтеграції аграрних, переробних і торговельних підприємств, систематизовано наслідки об'єднання суб'єктів господарювання в сфері виробництва харчової продукції, які спрямовані на забезпечення максимізації результативності та підвищення ефективності їх діяльності.

There was analyzed the theoretical basis of the nature and peculiarities of the effectiveness and efficiency of enterprises. There was shown the basic forms of integration of agricultural, processing and trading firms, there was demonstrated systematically the consequences of combining persons in the production of food products, which are aimed at ensuring the maximization of the effectiveness and efficiency of their activities.

Ключові слова: результативність й ефективність, діяльність підприємств, продуктивні кластери, міжгалузева інтеграція, підвищення та максимізація.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Циклічний характер розвитку української економіки було зафіксовано в одній точці двічі — вихід зі стану рецесії мав місце наприкінці 1990-их і в кінці 2000-их років. Пожвавлення економічної діяльності спонукало суб'єктів господарювання до активного пошуку незадіяних резервів, залучення нових ресурсів і новацій з метою їх раціонального використання та підвищення конкурентоспроможності. В свою чергу, це сприяло активізації зусиль щодо пошуку та відбору найбільш прийнятних стратегій, удосконаленню методичних підходів до оцінювання результативності їх реалізації на практиці, а також вимірюванню ефективності з урахуванням зрушень у рівні розвитку продуктивних сил і стану трансформації економічної системи. Оскільки кожен суб'єкт підприємницької діяльності перебуває на різних етапах життєвого циклу, функціонує в мінливій економічній ситуації та власноруч обирає стратегію перспективного розвитку, то це породжує безліч варіантів початку і закінчення їх реалізації. В свою чергу, це висуває питання про необхідність пошуку адекватних або удосконалення чинних методів і прийомів оцінювання результатів розвитку підприємства. Отже, з однієї сторони, гостра потреба в активізації діяльності підприємств,

з другої, — необхідність реалізації з цією метою відповідних стратегій розвитку та залучення необхідних ресурсів, а з третьої — методичні проблеми оцінювання досягнутих результатів у сукупності становлять доволі складну наукову задачу, вирішення якої і має стати предметом прискіпливих досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Враховуючи комплексний характер проблеми максимізації результативності та підвищення ефективності діяльності підприємств по виробництву харчової продукції і напоїв, необхідно прийняти до уваги, що до різних складових її вирішення підключались дослідники, які представляють різні наукові школи, зокрема І. Борисова, В. Верба, О. Гаврик, А. Ганущак-Єфіменко, Ю. Гарачук, І. Гонтарева, О. Гребешкова, І. Ільченко, О. Кизенко, Н. Климаш, А. Лігоненко, П. Майданевич, І. Мягких, А. Наливайко, О. Наумов, В. Парсяк, Д. Попов, О. Пушкар, В. Тридід, С. Харченко, Н. Фарафонова, Р. Умерова [1—8] та ін. Незважаючи на доволі велику кількість робіт, значна частина проблем, особливо специфічних для харчової промисловості, залишається невирішеною. Серед них: оцінювання результа-

Рис. 1. Агропродовольчий ланцюг: суб'єктно-об'єктний підхід

тивності підприємств за умови неповного чи часткового досягнення орієнтирів розвитку або ж на проміжних етапах, передбачених обраною стратегією; порівнювання результативності реалізації різних стратегій перспективного розвитку підприємств з метою відбору найбільш ефективної з урахуванням ресурсного чинника; оцінювання ефективності виробництва продукції по всьому продовольчому ланцюгу — від вирощування продовольчої сировини до реалізації готової продукції; оцінювання результативності й ефективності діяльності до і після створення різних агропродовольчих структур (стратегічних альянсів, агрохолдингів, кластерів, кооперативів, асоціацій кооперативів) тощо.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Аналіз наукових засад стосовно визначення категорій "результативність" та "ефективність" і методичних підходів до їх оцінювання для практичних потреб дозволяє зробити виважений висновок про те, що вони відіграють різну роль в оцінюванні діяльності підприємств та його менеджменту залежно від того, який орієнтир воно обирає за основу. Універсальним орієнтиром виступає збереження його існування (тобто виживання за будь-яких змін в економічній ситуації) на тривалу перспективу шляхом нарощування або розширення стійких конкурентних переваг. Ці переваги забезпечуються в процесі реалізації різних стратегій: інноваційної, модернізаційної, продуктової, організаційної, логістичної, маркетингової, сировинно-ресурсної тощо. Це один напрям діяльності підприємства щодо оновлення і нарощування власного потенціалу з метою не тільки його збереження, але й переходу на новий рівень функціонування. А інший — полягає в мінімізації витрат, що виникають на шляху передачі продовольчої сировини на перероблення підприємствам харчової промисловості, з однієї сторони, а з другої — реалізації готової продукції торговельним підприємствам або ж безпосередньо споживачам. Схематично це можна представити наступним чином (рис. 1).

У цьому зв'язку набувають актуальності завдання стосовно узагальнення існуючих підходів і прийомів, які спрямовані, з однієї сторони, на встановлення рівноправних та взаємовигідних економічних відносин між виробниками аграрної сировини та її переробниками, а з другої — між виробниками харчової продукції і торговельними підприємствами.

Якщо проаналізувати структуру сільськогосподарської сировини, то, з точки зору її дозрівання та підготовленості до передачі переробно-харчовим підприємствам, можна виділити кілька відмінних груп, зокрема:

— продукція, яка отримується разово — продукція бджільництва, вівчарства (шерсть);

— продукція, яка отримується сезонно — продукція рослинництва, садово-ягідна, виноград, теплична продукція та ін.;

— продукція, яка отримується практично цілорічно — яйця, молоко, м'ясо, риба.

Найбільший інтерес викликає організація відносин та "технологія" передачі аграрної сировини від виробників до переробників, яка реалізується цілорічно, особливо сирого молока. Це пояснюється особливостями виробництва молокосировини: щоденне дво- або триразове доїння корів, дуже короткий період часу зберігання продукції в природних умовах, гостра необхідність убезпечення її від контакту з навколишнім середовищем, а також територіальним розміщенням основного засобу виробництва, тобто молочного поголів'я. У зв'язку з цим виникає надзвичайно велика кількість проблем, які необхідно оперативно вирішувати, забезпечити спряженість технологічних переходів, сумісність операцій у часі, неперервність, гнучкість, згладжування потреби в ресурсах та ув'язати в одному технологічно-просторово-часовому ланцюзі різноманітні ланки, сполучні складові та економічні відносини і фінансові потоки між його учасниками. Серед них суб'єкти господарювання різних організаційно-правових форм, множинність і складність суб'єктно-об'єктних зв'язків, значна низка прямих і супутніх чинників, також необхідно врахувати різнопланові, а часом і суперечливі передумови та технологічні застереження. На нашу думку, їх можна розмежувати за наступними ознаками:

— технологічні — необхідно забезпечити безперервне надходження молокосировини від виробника до молокопереробного підприємства без втрати або зниження її якісних характеристик;

— технічні — потрібно забезпечити виробників сирого молока необхідними засобами праці (доїльними установками для обслуговування 1—5 молочних корів, міні-холодильниками для зберігання свіжовидоєного молока, технічними пристроями для завантаження його в цистерни і транспортом для перевезення), а за необхідності — організація проміжних пунктів накопичення, зберігання і попереднього оброблення молокосировини;

— просторові — ув'язати згідно з часовим графіком своєчасну заготівлю молокосировини, щоденне або періодичне визначення її якісних характеристик, вивезення, накопичення на проміжних

пунктах зберігання з дотриманням необхідних температурних режимів, зберігання, завантаження та транспортування на переробні потужності головних підприємств;

— організаційно-правові — сформувати пакет правових документів, які унормовують передачу права власності на молокосировину від виробника до представника молокопереробного підприємства та своєчасне надходження коштів за неї власникам молочних корів.

Необхідно підкреслити, що більшість перерахованих вище проблем залежно від можливостей молокопереробних підприємств, їх оперативності та розпорядливості з різною мірою прозорості та унормованості вирішені. Але, як свідчить вітчизняний досвід, найбільш проблемною була і залишається остання складова — організаційно-правова. Це пояснюється тим, що дрібні виробники молока, які представлені переважно особистими селянськими господарствами, вже тривалий період часу знаходяться в безправному становищі, постійно привертають увагу до заниженого оцінювання їх праці, однак поодиноці вони не спроможні захистити власні інтереси. Вітчизняна і зарубіжна практика апробувала кілька варіантів вирішення цієї проблеми, зокрема:

— на основі підписання угод між зацікавленими сторонами, в яких унормовуються права і обов'язки кожного з них, а також розкривається механізм встановлення закупівельних цін на молокосировину для різних періодів року;

— створення обслуговуючих кооперативів, які проводять заготівлю молока, його накопичення та зберігання з подальшою реалізацією товарних партій молокопереробним підприємствам;

— створення кооперативних молокозаводів, які переробляють молоко, що поступає від членів кооперативів, реалізують вироблену продукцію, компенсують понесені витрати, а прибуток розподіляють серед учасників.

Це можна назвати початковим етапом розвитку кооперативних відносин у продуктивних підкомплексах АПК. Що стосується України, то за 2000-ні роки кількість виробничих кооперативів у сільському господарстві зменшилася практично учетверо (у 2000 р. їх налічувалося 3,5 тис. од.), а з тих, що залишилися, реально продовжують функціонувати, за різними оцінками, від половини до чверті.

У сучасних умовах прийнято орієнтуватися на агропромислому інтеграцію як вищий рівень відносин між суб'єктами продовольчого ланцюга. У зв'язку з цим прийнято розрізняти наступні її види [9, с. 236]:

— контрактна інтеграція — організацію переробки продукції на контрактній основі;

— кооперативна інтеграція — переробка продукції дрібними виробниками сировини на кооперативних засадах;

— інтеграція на базі об'єднань — поєднання

виробництва і переробки продукції в межах одного об'єднання;

— повна інтеграція — формування інтегрованих структур за участю підприємств по виробництву сировини, її переробці та реалізації на базі єдиного власника.

На нашу думку, в останні роки діапазон інституціональних форм підприємницької діяльності в продуктивних підкомплексах вітчизняного АПК надзвичайно розширився і збагатився. Проведені вітчизняними науковцями дослідження свідчать про те, що в аграрному секторі України відбувається створення таких інтегрованих структур [10, с. 296—297]:

— сільськогосподарські кооперативні структури, в яких переробні підприємства відіграють роль обслуговуючих агровиробників;

— асоціації, що об'єднують підприємства з відтворювального циклу на базі узгодження інтересів переважно на некомерційній основі;

— агрохолдинги переробних підприємств і сільськогосподарських товаровиробників на основі спільної власності;

— агропромислові фінансові групи, які є добровільними комерційними об'єднаннями із залученням фінансових структур;

— інші форми об'єднань, при яких переробні підприємства інтегруються з постачальниками сировини на основі довгострокових контрактів за взаємними поставками сировини і продукції.

Коли до цього підходити з чітко визначених законодавством позицій [11], то ним передбачено чотири основні види господарських об'єднань: асоціація, корпорація, консорціум, концерн, а також окремо визначено таку форму, як промислово-фінансова група. Водночас поява нових інституціональних структур, зокрема мереж виробництв, кластерів, партнерств, альянсів, свідчить про те, що традиційні організаційні форми інтеграції промислових підприємств та агротоваровиробників не завжди відповідають вимогам сьогодення, а отже, не дозволяють суб'єктам господарювання повною мірою реалізувати свій виробничий потенціал і на цій основі максимізувати результативність та підвищити ефективність власної діяльності.

Оскільки створення інтегрованих міжгалузевих структур з точки зору секторального підходу є штучним утворенням і, як наслідок, відокремлює частину підприємств від окремих галузей, то таким чином виникає асиметрія між фактичною і звітною чисельністю суб'єктів господарювання в конкретних видах економічної діяльності, порушуються встановлені вимоги до їх обліку. У цьому зв'язку окремі вітчизняні дослідники [12, с. 70—71] пропонують відмовитись від секторального підходу, тобто від лінійного поділу технологічного (продуктового) ланцюга на підприємства сільського господарства, харчової промисловості, торгівлі тощо і перейти до "ланцюгово-мережного" підходу. Зок-

рема, Н. Антофій пропонує сформувати структуру для виробництва плодово-овочевих консервів як цілісної системи, що являє собою технологічний ланцюг з мережами виробництв на кожній його ланці ("ланцюгова мережа"), а у перспективі мова може йти про об'ємну "матричну" структуру галузі, де підприємства зі схожою технологією і функціями формують певне функціональне поле. Зазначена ідея в цілому відповідає альянсному підходу (об'єднує підприємства різних галузей), а нова форма — "неоальянс" — виключає галузеву належність підприємств і розглядає їх з функціональної точки зору (тобто підприємства належать до певних функціональних полів діяльності). У цьому зв'язку автор цієї ідеї — Н. Антофій — вбачає наступну ієрархію сучасних і майбутніх підходів до дослідження структури економіки: традиційний (секторальний), кластерний, альянсний, "неоальянсний" [12, с. 72—73].

Повертаючись до галузей та підприємств харчової промисловості, що практично цілорічно функціонують у тісному зв'язку із виробниками відповідної продовольчої сировини, необхідно зазначити наступне. Найбільшою мірою отримав поширення кластерний підхід у молоко- і м'ясопродуктових підкомплексах вітчизняного АПК [9, с. 231—245; 10, с. 293—311; 13, с. 223—245]. При цьому необхідно звернути увагу на те, що, унаслідок дворазового зменшення виробництва молочної і м'ясної сировини та відповідного зниження завантаженості підприємств до 40—60% від проектної потужності, дуже складні трансформації відбуваються в молоко- і м'ясопереробній промисловості, які мають надзвичайно далекосяжні та суперечливі наслідки [14, с. 142—174]. Під впливом нерідко агресивного зовнішнього середовища, а також під дією дестабілізаційних внутрішніх чинників, сталість функціонування невеликих та недостатньо завантажених сировиною переробно-харчових підприємств стає проблематичною, над ними посилюється загроза економічного та технологічного банкрутства і вони поставлені перед дилемою: або боротися за виживання, або приєднатися до більш успішніших суб'єктів господарювання. Але частіше всього ця дилема завершується злиттям або поглинанням середніх і дрібних підприємств великими молочними корпораціями із національним та зарубіжним капіталом. Достатньо сказати, що за 2000-ні роки кількість молокопереробних підприємств зменшилася удвічі (до 440 од.) і це не остаточна цифра. Суттєво зменшилося число м'ясопереробних підприємств, але їх структура поповнилася дрібними переробними потужностями. Це свідчить про те, що трансформації відбуваються не тільки в сільському господарстві, але й переробній сфері АПК, і тому перманентно мають удосконалюватись організаційні форми інтеграції.

Необхідно підкреслити, що перераховані вище організаційні форми інтеграції не передбачають ліквідацію правового статусу суб'єкта підприєм-

ницької діяльності або без такого статусу — особистого селянського господарства. Отже, вони зберігають свою правову та економічну самостійність і у зв'язку з цим сплачують всі передбачені законодавством податки і платежі при реалізації виробленої продукції. У цьому зв'язку виникає питання: яким же чином перехід до більш сучасних організаційних форм агропромислової інтеграції впливає на результативність та ефективність діяльності переробно-харчових підприємств, що у більшості випадків і виступають інтеграторами, тобто ядром кластера?

Аналіз наукової літератури та узагальнення досвіду функціонування продуктових кластерів слугували підставою для виокремлення типових передумов, найважливіших чинників та можливих позитивних наслідків, під сукупною дією яких зростає результативність та підвищується ефективність діяльності переробно-харчових підприємств, зокрема:

— інтеграція сприяє збереженню та розвитку всіх ланок продуктово-технологічного ланцюга;

— зорієнтованість виробників продовольчої сировини на конкретне підприємство сприяє усуненню посередницьких структур, виступає важливим чинником розширення та зміцнення зв'язків між ними і торговельними організаціями, встановлення реальних строків і обсягів надходження молока на переробку та кінцевої продукції на реалізацію, оптимізації запасів готових виробів тривалого зберігання та зниження впливу сезонності на задоволення перспективного попиту;

— зорієнтованість на досягнення кінцевої мети та виключення посередників дозволяє значною мірою подолати ціновий диспаритет та оптимізувати розрахункові ціни між усіма учасниками продовольчого ланцюга, а їх вертикальна інтеграція сприяє впровадженню єдиних вимог до усіх виробників, спрямованих на забезпечення випуску кінцевої молочної продукції із високими споживчими характеристиками;

— включення до продуктових кластерів торгових підприємств, банківських, консалтингових, виробничо-технічних та інших обслуговуючих структур сприяє усуненню міжвідомчих перепон та дисбалансів, прискоренню проходження матеріальних, інформаційних, фінансових потоків, наближенню виробництва до запитів і потреб споживачів тощо.

Водночас узгодження економічних інтересів кожного учасника продуктового кластера із власним реальним вкладом у забезпечення досягнення кінцевої мети об'єднання сприяє підвищенню ефективності діяльності його ядра, тобто підприємства-інтегратора. Це відбувається, з однієї сторони, за рахунок чіткої і злагодженої роботи всіх учасників сировинного ланцюга; з іншої — оперативного реагування торговельних структур на запити споживачів. Мається на увазі: розширення власних сировинних зон, своєчасний збір молока у дрібних виробників, недопущення по-

гіршення його якісних характеристик шляхом запровадження постійного подвірного контролю і на цій основі збільшення обсягів надходження сировини на переробку, підвищення коефіцієнта завантаженості переробних потужностей, розширення асортименту готової продукції та її оперативного надходження в торговельну мережу. Це сприяє зниженню питомих витрат на транспортування молока і собівартості кінцевої продукції, покращенню співвідношення між витратами на переробку сировини та отримуваними прибутками, а отже, підвищенню ефективності виробництва переробно-харчових підприємств.

Необхідно зазначити, що, за оцінками фахівців, для досягнення організаційної єдності та забезпечення технологічної узгодженості між всіма учасниками продуктового кластера, що виступає матеріальною основою для максимального використання потенціалу підприємства-інтегратора, потрібно затратити 4—6 років. Не всі об'єднання проходять цей етап успішно — частина з них унаслідок неможливості забезпечити узгодження економічних інтересів, а також під впливом загострення конкуренції, припиняють своє існування, а окремі з них входять в інші інтеграційні структури. Це унеможлиблює визначення результативності та ефективності їх діяльності. Водночас в діючих кластерах визначення вищезазначених показників без урахування витрат на формування сировинної та торгово-реалізаційної ланок, а також зниження загроз від агресивного навколишнього середовища було б неповним і необ'єктивним. Отже, перед наукою постало завдання розроблення методичних підходів щодо визначення результативності та ефективності діяльності міжгалузевих інтеграційних об'єднань в агропродовольчому комплексі АПК та із залученням різних обслуговуючих структур.

ВИСНОВКИ

На нинішньому етапі економічного розвитку створення в агропродовольчому комплексі національного АПК різних продуктових інтеграційних об'єднань стало прикметою часу. Водночас, досягнення реальних позитивних результатів можливе за умови спрямування необхідних ресурсів і прикладання значних зусиль з метою досягнення організаційної єдності та технологічної спряженості різних виробництв, узгодження економічних інтересів між всіма учасниками продуктових кластерів. Оскільки в таких об'єднаннях його учасники зберігають закріплений правовий статус, то постає проблема об'єктивного оцінювання результативності різнопланової діяльності не тільки підприємств-інтеграторів, але й продуктових кластерів загалом, а до того ж урахуванням вкладених ресурсів в усі ланки агропродовольчого ланцюга. Зазначені підходи повинні бути дотримані і при визначенні ефективності діяльності не тільки ядра, але й кластера загалом. Відсутність

відповідних методичних розробок і є тим завданням, яке оперативно повинна вирішити економічна наука.

Література:

1. Борисова І.С. Розробка моделі ефективності використання виробничих ресурсів господарських товариств / І.С. Борисова // Агросвіт. — 2008. — № 19. — С. 14—17.
 2. Верба В.А. Управління розвитком компанії / В.А. Верба, О.М. Гребешкова. — К.: КНЕУ, 2011. — 482 с.
 3. Голубєва Т.С. Методологічні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємства / Т.С. Голубєва, І.В. Колос // Актуальні проблеми економіки. — 2011. — № 2 (116). — С. 69—76.
 4. Ільченко І.Ю. Методичний підхід до оцінювання бізнес-стратегії підприємства / Ю.І. Ільченко // Агросвіт. — 2010. — № 14. — С. 51—56.
 5. Климаш Н.І. Ретроспективний аналіз підходів до вибору критеріїв ефективності господарської діяльності підприємств / Н.І. Климаш // Формування ринкових відносин в Україні. — 2010. — № 9 (112). — С. 124—129.
 6. Лігоненко Л.О. Дискусійні питання щодо трактування сутності та співвідношення понять "ефективність" і "результативність" управління підприємством / Л.О. Лігоненко // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — № 10 (88). — С. 207—215.
 7. Наливайко А.П. Теорія стратегії підприємства. Сучасний стан та напрямки розвитку: [монографія] / А.П. Наливайко. — К.: КНЕУ, 2001. — 227 с.
 8. Парсяк В.Н. Управління бізнес-процесами — інструмент підвищення ефективності організацій / В.Н. Парсяк // Актуальні проблеми економіки. — 2011. — № 7 (121). — С. 131—137.
 9. Божидарнік Т.В. Розвиток молокопродуктового підкомплексу АПК в умовах глобалізації: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: монографія / Т.В. Божидарнік. — Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2011. — 412 с.
 10. Пуцентейло П.Р. Конкурентоспроможність м'ясного скотарства України: теорія і практика: монографія / П.Р. Пуцентейло. — Тернопіль: ВПЦ "Економічна думка ТНЕУ", 2011. — 420 с.
 11. Господарський кодекс України (№ 436-IV від 16.01.2003 р.).
 12. Антофій Н.М. Розвиток виробництва плодоовочевої консервної продукції: проблеми перспективи: Монографія / Н.М. Антофій. — Херсон: Айлант, 2009. — 308 с.
 13. Шуст О.А. Ринок продукції м'ясного скотарства в Україні: теоретико-прикладні аспекти розвитку та регулювання: монографія / О.А. Шуст. — Біла Церква: БНАУ, 2011. — 336 с.
 14. Марченко В.М. Самоорганізація злиття та поглинання: умови та потенціал: монографія / В.М. Марченко. — К.: НУХТ, 2011. — 357 с.
- Стаття надійшла до редакції 25.07.2012 р.